

УДК 81-11

Анатолій Мойсієнко

С. Я. ЄРМОЛЕНКО ПРО МОВОТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена короткому огляду лінгвостилістичних студій над Шевченковими текстами чл.-кор. НАН України С. Я. Єрмоленко. Звернено увагу на важливість осмислення дослідницею багатовимірності Шевченкового слова, образної індивідуалізації, естетизації в творчості поета народнорозмовних стихій.

Ключові слова: українська мова, Шевченкове слово, текст, образ, фольклорні джерела, естетика слова.

The article is devoted to the short review of linguistic-stylistic studies on Shevchenko's texts. Corr. Of TheNAS of Ukraine S. Ya. Yermolenko. The attention is paid to the importance of understanding the multidimensionality of Shevchenko's word, figurative individualization, and aesthetization in the work of the poet's folk-spoken elements.

Key words: The Ukrainian language, Shevchenko's word, text, image, folk sources, aesthetics of words.

«Чим була українська мова для Шевченка і чим стала його мова для українців?» – ось одне з чільних питань, що, на нашу думку, має ставити перед собою кожен правдивий сучасний дослідник, беручись до студій про мовотворчість українського генія. На першу частину поставленого питання Світлана Яківна Єрмоленко у статті «Філософія мови Тараса Шевченка» відповідає досить лаконічно, вдаючися до висловлювань і самого поета. Отже, українська мова була для Шевченка: а) ознакою зв'язку з мовою батьків (*Не одиуравсь того слова, / Що мати співала, / Як малого сповивала, / З малим розмовляла*); б) інстинктом збереження своєї національної ідентичності, збереження зв'язку з родом і народом (*І всі мови / Слов'янського люду / – Всі знаєте. / А своєї / Дастьбі... / Колись будем / І по-своєму глаголать...*); в) найдієвішим, оптимальним інструментом самовираження, творчості, розкриття глибинних дум, мрій, бажань, почувань (*Мій Боже милий, / Даруй словам святу ю силу / – Людськеє серце*

пробивать, / Людські сльози проливають); г) невіддільною частиною і потребою людського спілкування (*Якби з ким сісти хліба з'їсти, / Промовить слово...*) [Єрмоленко 2014].

Не менш лаконічно сформульовано і відповідь на другу частину питання: чим стало слово Шевченка для українців? *«Насамперед, мова Шевченка об'єднала українців, які жили в різних державах, викликала в них почуття національної самобутності й любов до України. Мовою Шевченка українці заявили про себе в світі як про націю зі своєю історією, природою, високою духовною і соціально-побутовою культурою, своїм сприйняттям світу, своїм національним характером»*.

Ці відповіді-тези в ширших контекстах дослідниці спроектовані на конкретику власне лінгвістичного, стилістичного осмислення Шевченкового слова, що проливає світло на ті засадничі ознаки розуміння Шевченкової мови – чим вона була для самого поета, його сучасників, і чим вона є для нинішніх і зостається для майбутніх поколінь.

Говорячи про глибини, багатовимірність Шевченкової мови, С. Я. Єрмоленка свідомо того, що в динамічному процесі розвитку української культури, літератури, мови нове прочитання поетичних текстів Шевченка ґрунтується на «встановленні ієрархічних зв'язків між семантикою художнього слова і мовною свідомістю як творця тексту, так і реципієнта, того, хто сприймає, розуміє текст». Адже «мова Шевченка – це глибинна семантика, логіка мислення і логіка мовної поведінки, яку треба видобувати зі створених генієм текстів, щоразу прочитуючи їх по-новому в світлі нових життєвих реалій і оновленої семантики загальноновживаного слова» [Територія 2016: 76–77].

Оригінальне поетове слово, як спостережливо зазначає дослідниця, нерідко проростає з народних глибин, означених фольклорними джерелами, при цьому народнопоетичний елемент стає тим асоціативно-актуалізаційним чинником, що спрямовує поетову думку на пошук нового, власне Шевченкового вислову. «До народнорозмовних джерел, – зазначає С. Я. Єрмоленко, – зверталися у своїй творчості й попередники, і сучасники поета, але тільки в його текстах

завдяки стилістичному новаторству автора народнорозмовні естетизовані вислови зазвучали як висока поезія глибокого філософського й емоційного змісту». Порівнюючи естетику Шевченкового вірша з творчістю поетів-романтиків, які, за словами дослідниці, «не завжди могли відірватися від зниженого експресивного стилю в зображенні народного життя», у творах яких навіть окремі словесно-художні знахідки, як правило, «не розвивають, не трансформують фольклорні образи», натомість, наголошує авторка, «в Шевченковій мові не було замилювання сентиментальністю народного вислову, він не стилізував народну пісню, а творив гармонійну оригінальну поезію», в якій відбивалася висока художньо-естетична культура народного слова, і, використовуючи ті самі фольклорні джерела, Шевченко привносив власне, індивідуальне, «його естетична трансформація фольклору випереджала час і тодішню мовно-літературну практику». Як зразок таких трансформаційних з'яв С. Я. Єрмоленко наводить рядки хрестоматійного вірша поета з отим надзвичайно промовистим *тихосумна розмова*, що, цілком ймовірно, могло постати на основі словосполучення *тихая розмова*, яке спостерігаємо, наприклад, у двох улюблених Шевченком народних піснях, пор.:

*А моя могила
Край синього моря,
Де була між нами
Тихая розмова! («Ой не шуми, луже»);*

*Та й положи, мати поруч головами,
Щоб була розмова тихая між нами!
(«Ой пійду я, пійду не берегом, лугом»);*

*А ти, моя Україно,
Безталанна вдова,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тихосумну,
На раду з тобою... («Сон»).*

Шевченко в індивідуальних образах актуалізує «той запас асоціативних зв'язків, який притаманний мові фольклору», і саме певний актуалізований образ, наголошує С. Я. Єрмоленко, стає власне авторською знахідкою, яка поповнює виражальні засоби літературної мови, збагачуючи загальнономовний словник. На прикладі ряду порівняльних структур у метонімічно-метафоричних контекстах дослідниця показує динаміку асоціативних зв'язків у осмисленні певних художніх форм у творчості поета. Так, звернення до образів «Серце в'яне, нудить світлом, / Як пташка без волі», «Чого серце, як голубка, / День і ніч воркує», «Виглянь, голубко, / Та поворкуєм, / Та посумуєм; / Бо я далеко Сю ніч мандрую» засвідчує контекстуальну зумовленість переходу «від порівняння (вираженого, до речі, традиційною сполучниковою формою) до переносного, метафоричного вживання дієслова *воркувати*» в останньому фрагменті, де, зокрема, таке прочитання стимульоване антропоморфізованим змістом слова *голубка*.

Багатовимірність Шевченкового слова, різноголосся цілісної текстової структури вимагає від дослідника тонкого проникнення в семантику і стилістику оповіді, що відзначається винятковою самоорганізацією, внутрішньою діалогізацією. Як приклад різних голосів, що звучать у шевченківському тексті, С. Я. Єрмоленко розглядає, зокрема, такі рядки з «Подражання 11 Псалму»:

*І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик...
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так, і говорить?*

*– Воскресну я, – той пан вам скаже. –
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,*

*Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова.*

Дослідниця вказує на різні регістри звучання цих голосів, що, на перший погляд, могли здатися досить близькими – і за патетикою, і лексико-семантичними характеристиками (*возвеличимо – возвеличу, язык – слово*), – але якщо в першому випадку це голос тих, кого поет називає *лукавії уста, велеречивий язык*, то в другому – це голос Господа і самого Шевченка, і відповідно, зауважує Світлана Яківна, «Шевченко звертається до номінації “язык” у значенні “мова” саме в саркастичному контексті, а устами Господа промовляє Шевченко улюблене *Слово*, яке він ставить на сторожі “людей закованих”, “убогих, нищих”».

Діалогізацію досліджуваного поетичного тексту авторка простежує на конкретних зразках структурно-сислової організації художньої тканини, мотивованої «різними типами питань – питань як реплік класичного діалогу, коли спілкуються двоє суб'єктів, персонажів ліро-епічного, ліричного твору, коли спілкується автор із персонажем, питань, які не передбачають відповіді...». Тут і «питання-сумніви, питання обурення й засудження, питання-співчуття, питання-роздуми», що нерідко формують ампліфіковані ряди, як у однойменній поезії: *Чого мені тяжко, чого мені нудно, / Чого серце плаче, ридає, кричить, / Мов дитя голодне? / Серце моє трудне, / Чого ти бажаси, що в тебе болить? / Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?*

Ампліфікаційним структурам у мовотворчості поета присвячена одна з ранніх праць С. Я. Єрмоленко – «Стилістична роль повторів у поезіях Т. Шевченка» [Скляр 1965], у якій повторюваний елемент із супровідним означуванням словом кваліфікується як виразно ідіостилістичний маркер Шевченкового тексту. Саме завдяки таким повторам, зазначає дослідниця, «підкреслюється, логічно наголошується ознака, утворюючи ніби другий ступінь емоційної градації. У цих випадках повтор із означенням оформлюється в окрему синтагму, окрему інтонаційно-сисловою одиницю» (*В степу, безлюдному степу...*); нерідко

такі повторювані структури «в результаті ритмо-інтонаційного членування речення набувають характеру другорядного підмета, і утворена повтором і означенням до нього синтагма наближається до номінативного речення» (*Не ріки – море розлилось, / Огненне море!*).

У статтях С. Я. Єрмоленко про Шевченкову творчість чітко простежується взаємопов'язаність власне лінгвістичних чинників і стилістичного вираження текстової структури на основі тих чи тих лексико-граматичних характеристик мовної палітри поета, які важко уявити без опори на естетичні ідеали мовомислення Шевченка.

Причому естетичний потенціал Шевченкового слова, стверджує авторка, і є тим визначальним чинником для утвердження певних структурно-граматичних критеріїв нормативності не лише в Шевченковій мовотворчості, а й у літературній мові в цілому. І тому загальноприйнята теза про те, що мовотворчість поета, послуживши зразком літературної норми в лексиці і граматиці, стала вважатись і зразковою в сфері естетики слова, на думку Світлани Яківни, потребує певної корекції: «сама естетика Шевченкового слова і його зміст були первинними, визначальними для того, щоб утвердилася в свідомості українців лексична і граматична літературна мова, взорована на мову Шевченка. Принаймні упродовж століть ці два чинники (структурні зразки та їх естетична функція) формування загальнолітературної норми діють паралельно, а з розширенням лексикографічного опрацювання мови Т. Шевченка, визначенням меж і можливостей авторського слововживання вага естетичного критерію у формуванні загальнолітературної норми зростає».

Думається, саме розумінням естетичного значення творчості великого поета зумовлена і образна назва монографічного дослідження «Територія мови Тараса Шевченка», яке недавно побачило світ за редакцією С. Я. Єрмоленко і з якого своєрідним національним символом постає оте майже сакральне – *мовна територія Шевченка*, територія, де упродовж багатьох років, для багатьох шанувальників і знавців поетового слова вдячним гідом-дослідником зостається Світлана Яківна Єрмоленко.

Єрмоленко С. Я. Філософія мови Тараса Шевченка / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. – 2014. – № 2. – С. 3 – 18.

Скляр С. Я. Стилістична роль повторів у поезіях Т. Г. Шевченка / С. Я. Скляр // Дослідження з мовознавства. – К. : Вид-во АН УРСР, 1965. – С. 15 – 23.

Територія мови Тараса Шевченка: Монографія / [С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сютя]; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 348 с.

REFERENCES

Sklyar, S. Ya. (1965). Stylistic role of repetitions in the poems of Taras Shevchenko. *Doslidzhennya z movoznavstva (Research on linguistics)*, 15-23 (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2014). Philosophy of Taras Shevchenko's Language. *Ukrayins'ka mova (Ukrainian Language)*, 2, 3-18 (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Vocalchuk, G. M. et al. (2016). *The territory of the language of Taras Shevchenko*. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho (in Ukr.)

Статтю отримано 02.06.2017

Anatolij Mojsijenko

S. YA. YERMOLENKO ABOUT THE TARAS SHEVCHENKO'S LINGUISTIC CREATIVITY

The article is devoted to the short review of linguistic-stylistic studies on Shevchenko's texts. Corr. Of The National Academy of Science of Ukraine S. Ya. Yermolenko. «What was the Ukrainian language for Taras Shevchenko and what was his language for Ukrainians?» – this is one of the main questions that every true modern scholar must set for himself, while starting studies about the genre of the Ukrainian genius. Answers to such questions in S. Ya. Yermolenko's studies are designed for the exact linguistic, stylistic conception of Shevchenko's word, which in turn sheds light on those basic elements of understanding the Shevchenko's language – as it was for the poet himself, his contemporaries, and what it is for the present and remains for future generations. Speaking about the multidimensionality of the poet's word, S. Ya. Yermolenko is aware that «the language of Taras Shevchenko has a deep semantics, the

logic of thinking and the logic of linguistic behavior, which must be extracted from the texts created by the genius, each time reading them in a new way in the light of new life realities and updated semantics of the commonly used word. «The original poet's word, as the researcher observes, is often sprouted from folk depths, designated by folk sources, while the folk poetic element becomes an associative and actualizing factor that directs poetry to find a new, actually, Shevchenko's statement. In articles by S. Ya. Yermolenko about Shevchenko's work, it is clearly observed. The interconnectedness of the actual linguistic factors and the stylistic expression of the textual structure on the basis of those or other lexic-grammatical characteristics of the poet's language palette, which in turn is difficult to imagine without relying on the aesthetic ideals of Taras Shevchenko. Moreover, the aesthetic potential of Shevchenko's words, according to the author, is the defining factor for the adoption of certain structural and grammatical normative criteria, not only in Shevchenko's language development, but also in the literary language as a whole.